

ARAP DİLİ TARİHİNDE “EL-AHFEŞ” LAKABIYLA BİLİNEREN ÂLİMLER

Süleyman Mahmut KAYAGİL*

Özet

Arap dili ve Edebiyatı tarihinde kendisine Ahfeş lakabının verildiği birçok nahiv âlimi bulunmaktadır. Bunlardan ilk üçü “Büyük Ahfeş” (el-Ahfeş el-Ekber), “Ortanca Ahfeş”(el-Ahfeş el-Evsat), ve “Küçük Ahfeş” (el-Ahfeş el-Asğar) diye meşhur olmuşlardır. Kendisine ilk defa Ahfeş lakabı takılan Ebu'l-Hattab'ın (Büyük Ahfeş) bu lakabı niçin aldığı bilinmemektedir. Ardından gelen Sa'id b. Mes'ade (Ortanca Ahfeş) Ahfeşlerin en meşhuru olmuş ve muhtemelen daha sonraki nahiv bilginlerine bu lakabın verilmesine vesile olmuştur. Araştırmadaki amacım, Ahfeşler arasında isim benzerliği sebebiyle bir karışıklık olup olmadığını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: el-Ahfeş, el-Ahfeş el-Ekber, el-Ahfeş el-Evsat, el-Ahfeş el-Asğar, Nahiv.

SCHOLARS RECOGNIZED WITH THE COGNOMEN “AL AHKFASH” IN ARABIC LANGUAGE HISTORY

Abstract

In Arabic language and literature history, there are a lot of linguistics scholars given the cognomen as Ahkflash. First three of them became famous as “Senior Ahkflash”, “Middle Ahkflash” and “Junior Ahkflash”. It is not known why Abu 'l-Khattab (Great Ahkflash), who was the first person named as Ahkflash, took this cognomen. His subsequent, Said b. Mas'ada (Middle Ahkflash), has become the most famous of whom and he probably conduced toward following syntax scholars to be given this cognomen. My goal in the study is to detect whether is there a confusion among them due to the name resemblance.

*Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniv. İlahiyat Fakültesi, suleyman.kayagil@gop.edu.tr

Key Words: Ahkflash, al-Ahflash al-Akbar, al-Ahflash al-Avsat, al-Ahflash al-Asgar, Nahiv.

Giriş

Arap dili tarihi yakından incelendiğinde “Ahfeş” kelimesinin bir fenomen olarak öne çıktığı fark edilmektedir. Bir kısım âlimler hakkında lakap olarak kullanıldığı görülen bu kelimenin ilk çağrıştırdığı şey ilgili şahısların nahiv âlimi veya dilci olduğu şeklindedir. Ahfeş lakabının kullanıldığı âlimlerin ortak özelliklerin dilci olmaları bunun başlıca sebeplerinden olsa gerek. Nitekim söz konusu lakapla ün kazanmış üç büyük âlim “Büyük Ahfeş”, “Ortanca Ahfeş” ve “Küçük Ahfeş” şeklinde tasnif edilmiş ve bu lakapla öne çıkmışlardır. Bunların içerisinde de “Ortanca Ahfeş” (el-Ahfeş el-Evsat) daha meşhur olmuş, daha çok dikkat çekmiştir.

A. el-Ahfeş Kelimesinin Menşei

Arapça خَفَش kökünden türeyen Ahfeş kelimesi sözlükte; “yaratılıştan iyi görmeyen, küçük gözlü kimse” veya “gece görüp, gündüz göremeyen kimse” (nitekim türevi olan خَفَّاش, *yarasa* demektir) ya da “göz kapağında bir bozukluğu olan” manalarına gelmektedir.²

Tarihte ondan fazla âlimin bu lakapla anıldığı bilinmektedir. Bunların bazılarına, gözlerindeki görme bozukluğu sebebiyle bu lakap takılmış olsa da, Ahfeşlerin ekseriyetinin nahivci olmalarından da anlaşılıyor ki, daha önceki Ahfeş lakaplı nahivcilere özenilerek bu lakabın kullanılmış olması ihtimal dahilindedir.

B. Ahfeş Lakabıyla Bilinen Âlimler

Ahfeşlerin en meşhurları, el-Ekber, el-Evsat ve el-Asğar (büyük, ortanca ve küçük) sıfatlarıyla tabii bir şekilde sınıflandırılmış ve tanınmış üç Ahfeştir:

1. Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber Abdulhamîd b. Abdilmecîd (ö. 177/793).

el-Ahfeş lakabıyla meşhur olmuş ilk âlimdir. Ebû Amr b. el-Alâ (ö.

² el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Muessesetu'l-Alamî li'l-Matbûât, Beyrut-1988, IV/172; ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed el-Huseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Vizâretu'l-Îlâm, Kuveyt-1977, XVII/191; el-Feyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut, Dâru'l-Fikr-2003, s. 533; el-Himyerî, Neşvân b. Sa'îd el-Yemenî, *Şemsu'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arabi mine'l-kulûm*, thk. Huseyn b. Abdillâh el-Amrî vd., Dâru'l-Fikr, Dımaşk-1999, III/1867.

154/771)’nın öğrencilerindedir. Kendisinden Sîbeveyh (ö. 180/796), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Yunus b. Habîb (ö. 182/798) ve Ebû Ubeyde Mamer b. el-Musennâ (ö. 210/825) gibi meşhur âlimler ders almışlardır. Kaynaklarda el-Ahfeş el-Kebîr’in her hangi bir eserinden söz edilmemektedir.³

2. Ebu’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade el-Ahfeş el-Evsat el-Mucâşî (ö. 215/830).

Adından anlaşılacağı üzere kendisi “Ortanca Ahfeş” olan Sa’îd, Sîbeveyh’in en seçkin öğrencisidir. Aynı zamanda kendisinin en meşhur hocası da Sîbeveyh olup bu hususta tabakât kitapları ittifak etmişlerdir.⁴ “el-Ahfeş” lakabıyla tanınan Arap dili âlimlerinin en meşhuru. Kaynaklarda hangi Ahfeş olduğunu belirtmeden yalın halde “el-Ahfeş”ten bahsedildiğinde, diğerlerine göre daha meşhur olmasından dolayı el-Ahfeşu’l-Evsat’ın kastedildiği kabul edilmektedir.⁵

Ebu’l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber’den sonra bir müddet el-Ahfeş el-Asğar olarak tanınmıştır. Daha sonra Ebu’l-Hasen Ali b. Suleyman b. Fazl (ö. 315/927) “el-Ahfeş el-Asğar” lakabıyla meşhur olunca onunla karıştırılmaması için kendisine “Ortanca Ahfeş” mânasına “el-Ahfeş el-Evsat” denmiş ve bu lakapla

³ ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Endelusî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâru’l-Ma’ârif, Mısır-1984, s. 40; es-Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fi ulûmi’l-luğa ve envâ’ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Cade’l-Mevlâ, Dâru’l-Cil, Beyrut-tsz, II/453; el-Yâfi’î, Ebû Muhammed Abdullah b. Es’ad b. Ali b. Suleyman, *Mir’âtu’l-cenân ve ibratu’l-yakzân*, Muessesetu’l-Alem li’l-Matbûât, Beyrut-1970, II/61; İbnu’l-Îmâd, Şihâbuddin Abdu’l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü’z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmud el-Arnâût, Dâr ibn Kesîr, Beyrut-1988, III/73; Carl Brockelmann, *Târîhu’l-edebi’l-Arabî*, trc. Abdu’l-Halîm en-Neccâr, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire-1983, II/151; İnci Koçak, “Ahfeş el-Ekber”, *DİA*, İstanbul-1988, I/525.

⁴ İbnu’n-Nedîm, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakûb İshâk, *el-Fihrist*, Mervi Matbaa, Tehran-tsz, s. 58; İbn Kesîr İmâduddîn İsmail b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî Ebu’l-Fidâ, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâr Hicr, yyy.-1997, XV/29 ve XIV/275; İbn Hallikân Ebu’l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu’l-ayân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâru sâdir, Beyrut-1978, II/381; Ebu’t-Tayyib Abdu’l-Vâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî, *Merâtibu’n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Mektebetu Nahza, Kahire-tsz, s. 68; el-Enbârî Ebu’l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Nuzhetu’l-elibbâ fi tabakâti’l-udebâ*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâr Nehdati Mısır li’t-Tabi ve’n-Neşr, Kahire-1967, s. 134; Yâkût el-Hamevî Ebû Abdillâh Şihâbuddin Yâkût b. Abdillâh, *Mu’cemu’l-udebâ (İrşâdu’l-erib ilâ ma’rifeti’l-edib)*, Dâru’l-Me’mûn, Beyrut-tsz, XI/230; es-Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu’l-vuât fi tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâr’ul-Fikr, yyy.-1979, I/590.

⁵ es-Suyûtî, *Buğye*, I/590; Muhammed et-Tantâvî, *Neş’etu’n-nahvi ve târihu eşheri’n-nuhâti*, Dâru’l-Menâr, yyy-1991, s. 63; el-Hâirî Muhammed Huseyn el-A’lamî, *Dâiretu’l-ma’ârifî’s-şî’iyyeti’l-âmmeh*, Muessesetu’l-A’lamî li’l-Matbûât, Beyrut-1993, III/38; Ebu’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade el-Mucâşî el-Ahfeş el-Evsat, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Hudâ Mahmud Karâa, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire-1990, I/6.

meşhur olmuştur.⁶ Hem Basralılarca hem de Kûfelilerce büyük bir nahiv âlimi olarak kabul edilmiş,⁷ nahiv, arûz ve kâfiyeye dair eserler yazmıştır. *Me'âni'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-kavâfi*, *Kitâbu'l-arûz* ve *Kitâb Me'âni's-şi'r* günümüze ulaşan eserlerindedir.⁸

Diğer Ahfeşlerden farklı olarak el-Ahfeş el-Evsat'ın Ahfeş lakabını niçin aldığı araştırmacıların zihnini yormuştur. Bazıları “el-Ahfeş”in kelime mânasından yola çıkarak, gözlerindeki küçüklük ve görmesindeki zayıflık sebebiyle bu lakabın verildiğini söylemişlerdir.⁹ Bununla beraber tabakât kitaplarında el-Ahfeş'in gözlerinde rahatsızlık olup olmamasıyla ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Ayrıca “el-Ahfeş” lakabı taşıyanların ortak özelliklerinin nahiv âlimi olduğunu düşünürsek, el-Ahfeş el-Kebîr'den etkilenecek bu ismin verilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.¹⁰

3. Ebu'l-Hasen Ali b. Suleyman b. Fazl el-Ahfeş el-Asğar el-Bağdâdî (ö. 315/927)'dir.

el-Ahfeş el-Asğar, Kûfe dil mektebi âlimlerindedir. Mısır ve Haleb'e seyahatlerde bulunmuş, h. 315 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. el-Muberrid (ö. 285/898), Fazl el-Yezîdî, Sa'leb b. Yahyâ ve Ebu'l-Aynâ'dan ders almıştır. Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ına şerh yazdığı bilinmektedir. *Kitâbu'l-envâ*, *Kitâbu'l-vâhid ve'l-cem*, *Kitâbu't-tesniye ve'l-cem*, *Kitâbu'n-nevâdir* ve *Dârâtü'l-Arab* telâflerinden bir kısmıdır.¹¹

el-Ahfeş lakabıyla bilinen ve daha çok ilk devirlerde yaşamış olan şahısları es-Suyûtî *Buğyetü'l-vuâ* ve *el-Muzhir*'de on bir kişi olarak zikretmiştir.¹² Çoğunluğu nahiv âlimi olan Ahfeşlerin sayısı son döneme yaklaştıkça artmaktadır. es-Suyûtî'nin zikrettiği Ahfeşlerin ilk üçü yukarıda söz edilenlerdir. Dördüncüden itibaren diğer Ahfeşler vefat tarihi sırasına göre şunlardır:

⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XIV/275; el-Yâfiî, a.g.e., II/61; İbn Hallikân, a.g.e., II/381; Yakûb, Emîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-luğaviyyîni'l-Arab*, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyyi, Beyrut-1998, I/267.

⁷ el-Enbârî, *Nuzhetü'l-elibbâ*, s. 133; Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 68.

⁸ Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 68; Brockelmann, a.g.e., II/151.

⁹ İbn Kesîr, a.g.e., XIV/275.

¹⁰ İbn Esad Abdülkerîm b. Muhammed, “el-Ahfeş el-Evsat e mukallid huve em muceddîd”, *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye*, Sayı: 38 (Mayıs-Ağustos), Riyad-1993, s. 334.

¹¹ el-Yâfiî, a.g.e., II/61; Yâkût, a.g.e., XIII/246; İbn Kesîr, a.g.e., XV/29; İbnu'l-İmâd, a.g.e., III/73; el-Enbârî, *Nuzhetü'l-elibbâ*, s. 185; İnci Koçak, “Ahfeş el-Asgar”, *DİA*, İstanbul-1988, I/525.

¹² es-Suyûtî, *Buğye*, II/36.

4. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî el-Ahfeş en-Nahvî (III. yüzyıl)

Hakkında sınırlı bilgiye ulaşabildiğimiz el-Bağdâdî, el-Asmâî (ö. 216/831)'nin öğrencilerindedir.¹³ ez-Zeccâcî (ö. 311/923), el-Muberrid'den şunları nakleder: “Bağdatlılardan Abdullah b. Muhammed el-Ahfeş el-Bağdâzî¹⁴ vardır. Şiir râvilerinden olup, İbnu's-Sikkît ve et-Tûsî kendisinden ders almıştır.”¹⁵

5. Ebû Abdillâh Ahmed b. İmrân b. Sellâme el-Ahfeş el-Elhânî en-Nahvî (ö. 250/864'den önce).

es-Suyûtî, Ahmed b. İmrân'ı dördüncü sırada kaydetmiştir. Dil ve nahiv âlimi olan Ahmed b. İmrân, el-Ahfeş lakabıyla meşhur olmamıştır. “el-Elhânî” nisbesi, Kahtân kabilesinden el-Elhânî'ye yapılmış bir nispettir. Ahmed b. İmrân, aynı zamanda şair olup, Ehl-i Beyti methetmesiyle de ünlüdür. Aslen Şamlı olup, Irak'ta edebiyat tahsil etmiş, Mısır'da bulunmuş, İshâk b. Abdilkuddûs'ün oğlunu eğitmek için Taberiyye'ye de gitmiştir. Yezîd b. Hârûn ve Yezîd b. Hubâb'dan rivâyette bulunmuştur. Kendisinden Abdullah b. Mahmud es-Sa'dî ve bir gurup Hicâzlılar rivâyette bulunmuşlardır. *Ğarîbu'l-Muvattâ* isimli eseri meşhurdur. İbn Hibbân kendisini sika (güvenilir) râvîler arasına koymuştur.¹⁶

6. Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ b. Şerîk el-Ahfeş en-Nahvî et-Tağlibî ed-Dımaşkî (ö. 292/904)

es-Suyûtî'nin Ahfeşlerin sonuncusu olarak kaydettiği et-Tağlibî, Dımaşk kurralarının imamı olup, sesinin güzelliğiyle meşhurdur. Şam'da Babu'l-Câbiye'de uzun süre “şeyhu'l-kurrâ” unvanıyla kırâat dersleri vermiştir. Kendisi kırâat dersini arz ve sema yoluyla Abdullah b. Zekvân'dan almıştır. Harflerle ilgili dersi Hişâm'dan almıştır. Ebû Mishar el-Ğassânî ve Selâm el-Medâyîni'den

¹³es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454; es-Suyûtî, *Buğye*, II/62.

¹⁴ez-Zeccâcî'nin bahsettiği “Bağdâz”, Bağdat şehridir. Bu kelimenin aslı Farsça olup, sonradan değişikliğe uğrayıp “Bağdad” olmuştur. bk. İnci Koçak, “Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1-2, Ankara-1993, s. 129.

¹⁵ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk, *Mecâlisu'l-ulemâ*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire-1983, s. 124.

¹⁶es-Suyûtî, *Buğye*, I/351; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmus terâcim*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut- 1990, I/169; el-Hânsârî Muhammed Bâkır el-Müsevî el-İsbahânî, *Ravzatu'l-cennât fi ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*, thk. Esedullâh İsmâîliyân, Tehran-tsz., I/196; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-muellifin terâcim musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye*, Dâr İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut-tsz., II/35; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbu's-sikât*, Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabâd-1973-1983, VIII/34; es-Suyûtî, *Buğye*, I/351; Ebû Sad Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Semânî, *el-Ensâb*, Ta'lik Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut-1988, I/95.

rivâyetlerde bulunmuştur. Kendisinden Ebu'l-Hasen b. el-Ahram ders almış, Ebû Bekr b. Futays kendisinden rivâyette bulunmuştur. Tefsir, nahiv, meânî ve şiir alanında eserler yazan et-Tağlibî, özellikle kırâat ve Arapça alanında eserler te'lîf etmiş, ancak eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır. et-Tağlibî, 291/904 yılında, başka bir rivâyete göre de 292/905 yılında vefat etmiştir. es-Suyûtî ise 271 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir.¹⁷

7. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Mavsîlî en-Nahvî (ö. IV. yüzyılın sonları).

İbn Cinnî (ö. 397/1006)'nin hocalarından olan el-Mavsîlî, es-Suyûtî'nin zikrettiği Ahfeşlerin beşincisidir. Nahiv ve fıkıh âlimi olan el-Mavsîlî, Bağdat'ta yaşamıştır. el-Mansûr Camii'nde, Hâmid el-Esferâînî'nin halkasına yakın halkası olmuştur. el-Esferâînî'nin fıkıh halkasını kurduğu h. 370/980 yılında yaşadığını biliyoruz. *et-Ta'lîlu fi'l-kırâati's-Seb'a* isimli eseri vardır.¹⁸

8. Ebu'l-Asbağ Abdulazîz b. Ahmed en-Nahvî el-Ahfeş el-Endelusî (ö. 389/999'dan sonra)

es-Suyûtî *el-Muzhir*'de Ahfeşlerin yedincisi olarak kaydetmiştir. Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilberr, el-Ahfeş el-Endelusî'den rivâyette bulunmuş ve bu rivâyetleri ondan 389/999 yılında dinlediğini söylemiştir. Bu rivayetten, onun zikredilen tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹

9. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Ahfeş en-Nahvîş-Şerîf el-İdrîsî (ö. 452/1060'tan sonra).

es-Suyûtî *Buğye*'sinde onu Ahfeşlerin onuncusu olarak zikretmiştir. Ebu'l-Hasen aynı zamanda şairdir. Yâkût el-Hamevî (ö. 623/1229) *Mu'cemu'l-udebâ*'da onun Bağdat'ta Câmîi'l-Kebîr'de Ali b. Umeyra'dan *Kitâbu'l-fasîh*'i okuduğunu kaydetmiş ve bu bilginin *Kitâbu'l-fasîh*'te Ali b. Abdillâh'ın hattıyla yazılı

¹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XIX/263; es-Suyûtî, *Buğye*, II/320; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454; İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyyi-1982, II/347; İbnu'l-İmâd, a.g.e., II/209; ez-Ziriklî, a.g.e., VIII/63; Kehhâle, a.g.e., XIII/130; Emin Işık, "Ahfeş ed-Dimaşkî" *DİA*, İstanbul-1988, I/525.

¹⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454; es-Suyûtî, *Buğye*, I/389; Kâtib Çelebî Mustafa b. Abdillâh Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, Maarif Matbaası, İstanbul-1941-1943, I/424; Muhammed Emîn el-Verd, *Menhecu'l-Ahfeşi'l-Evsat fi'd-dirâseti'n-nahviyye*, Muessesetu'l-A'lamî li'l-Matbûât, Beyrut-1975, s. 24.

¹⁹ el-Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Futûh b. Abdillâh, *Cezvetu'l-muktebes fi zikri vulâti'l-Endelus*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Mektebu Neşri's-sekâfeti'l-İslâmîyye, Kahire-1953, s. 269; es-Suyûtî, *Buğye*, II/98; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454.

olduğunu kaydetmiştir. Bunun dışında Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed hakkında her hangi bilgiye ulaşamadığını ifade etmiştir.²⁰

10. Ebu'l-Kâsım Halef b. Ömer el-Ahfeş eş-Şukrî el-Yeşkurî el-Belensî (ö. 460/1068'den sonra).

es-Suyûtî *el-Muzhir'* de Halef b. Umer'i nahiv âlimi Ahfeşlerin altıncısı olarak kaydetmiştir. es-Suyûtî ayrıca *Buğye'*sinde, İbn Abdilmelik'den şunları nakleder: “Halef b. Umer arûz konusunda mahir, anlama ve anlatma kabiliyeti de iyi birisiydi. Aynı zamanda işini iyi yapan bir verrâk (kitap istinsah eden) idi. Tensih işiyle uğraşırken bazı sözleri anlamada zorlanıyordu. Bu durum onun izzet-i nefsinde dokundu ve bütün gücünü Arapça öğrenmeye ayırdı. Kırk yaşlarındayken okumayı öğrendi. Arapça hususunda da başarılı oldu ve bu alanda ders vermeye başladı. İbn Uzeyr kendisinden rivâyette bulunmuştur.²¹

11. Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâîl b. Ricâ el-Ahfeş eş-Şerîf el-Fâtımî (vefat tarihi bilinmemektedir).

es-Suyûtî'nin *el-Muzhir'*de onuncu sırada zikretmiştir. Ali b. İsmâîl hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. *Buğyetu'l-vuâ'*nın muhakkiki, tahkik ettiği yazmada Ali b. İsmâîl'in hayatını anlatmak için tahsis edilen beş altı satırın yazısız olduğunu dipnotta belirtmiştir.²²

Yukarıda bahsi geçen Ahfeşler, es-Suyûtî'nin *Buğye'*de zikrettiği isimlerdir. Bunlara ilaveten tabakât kitaplarında tespit edebildiğimiz Ahfeşler şunlardır:

12. Ebû Abdillah Huseyn b. Muâz b. Harb el-Ahfeş el-Hacebî (ö. 277/890).

el-Hacebî Basralı olup, Bağdat'ta hadis rivâyet etmiştir. el-Hatîb el-Bağdâdî, onun cerh ve ta'dîle maruz kalmamış hadis râvilerinden olduğunu kaydetmiştir.²³

13. Ebû Bekr Muhammed b. Halîl el-Ahfeş es-Sağîr ed-Dimaşkî (ö. 360/970-71'den sonra).

Muhammed b. Halîl Kur'an'a şâhid olarak otuz bin beyti ezbere bilen

²⁰es-Suyûtî, *Buğye*, II/202; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XV/57.

²¹es-Suyûtî, *Buğye*, I/555-556; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454.

²²es-Suyûtî, *Buğye*, II/149; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/454.

²³el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Fikr, Kahire-1931, VIII/141; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Lisânu'l-mîzân*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Meraşlî, İhyâu't-Turâsî'l-Arabiyyi, Beyrut-1995, II/580; M. Yaşar Kandemir, “Ahfeş” *DİA*, İstanbul-1988, I/524.

kırâat âlimlerindedir. Kırâat dersini Ebu'l-Hasen b. el-Ahrem'den almış, kendisinden de el-Hasen b. Huseyn el-Hâşimî ve Ebu'l-Fazl el-Haze'î rivâyette bulunmuştur.²⁴

14. Muhammed b. Abdî'l-Kavî b. Abdillâh b. Ali İmâduddîn Ebû Abdillâh el-Ensârî el-Ahfeş en-Nahvî (vefat tarihi bilinmemektedir).

es-Suyûtî *Buğye'*sinde bu zâtı kaydetmiş, ancak on bir Ahfeş'in arasında zikretmemiştir. H. 633/1235 yılında Kahire'nin dış caddelerinden birinde doğmuştur. H. 667/1239 yılında yaşadığı ve şiirler yazdığı bilinmektedir.²⁵

Yukarıda bahsi geçen Ahfeşler, "el-Ahfeş" lâkabıyla tanınan eski dönem âlimleridir. Yeni devir tabakât yazarları sayılan eş-Şevkânî, ez-Ziriklî ve Ömer Rıza Kehhâle gibi zatlar eserlerinde, "el-Ahfeş" lâkabını taşıyan ve son dönemlerde yaşamış olan şahıslara da yer vermiştir. Tespit edebildiğim kadarıyla bu Ahfeşler şunlardır:

15. el-Huseyn b. el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. el-Hasen eş-Şâmî el-Ahfeş el- Kevkebânî (ö. 1100/1689'dan sonra).

Kevkebân'da vefat etmiştir. *İ'lâmu'l-a'lâm* ve *Risâle fikrâati'l-Fâtiha halfe'l-imâm* onun eserlerindedir.²⁶

16. Salâh b. Huseyn b. Yahyâ b. Ali es-San'ânî el-Yemenî el-Ahfeş (1142/1730).

el-Ahfeş es-San'ânî, Yemen'in Zeydî fakihlerinden, nahiv âlimi ve zahid birisidir. Kendisi San'a'lıdır. Bir kısım eserleri şunlardır: *Nuzhetu't-tarf fi'l-cârr ve'l-mecrûr ve'z-zarf*, *el-Akdu'l-vesîm fi ahkâmî'l-cârr ve'l-mecrûr ve'z-zarf ve mâ likull minhâ mine't-taksîm*. ez-Ziriklî, es-San'ânî'nin vefat tarihini 1242/1827 olarak kaydetmiştir.²⁷

17. Muhammed Sa'îd Efendi el-Bağdâdî el-Ahfeş (ö. 1283/1866).

Fıkıh ve nahiv âlimidir. Konuşmalarında ve yazılarında şakacı ve mizahu seven birisi olmuştur. Takvası ve güzel ahlakıyla da bilinen Sa'îd Efendi zeki ve fetanet sahibi bir insan olarak bilinmektedir. es-Suyûtî'nin nahve dair *Elfiyye'*sine yazmış olduğu *Şerhu Elfiyyeti's-Suyûtî* adında bir şerhi ve bazı şiirleri vardır. 1866

²⁴ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye*, II/138; M. Yaşar Kandemir, "Ahfeş", *DİA*, İstanbul-1988, I/524.

²⁵ es-Suyûtî, *Buğye*, I/162.

²⁶ Kehhâle, a.g.e., III/320.

²⁷ ez-Ziriklî, a.g.e., I/277, III/207; eş-Şevkânî Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli fi mehâsine men ba'de'l-karnî's-sâbi*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-tsz., I/296; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-1951, I/427; Kehhâle, a.g.e., V/21.

yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁸

C. Ahfeşlerin Birbirine Karıştırılması

Tarihî şahsiyetler, “Ebû Ubeyde” ile “Ebû Ubeyd” örneğinde olduğu gibi, isim benzerliği sebebiyle zaman zaman birbiriyle karıştırılmıştır. Genelde tabakât kitapları bu hususta hassas davranmış, karıştırılan isimleri liste halinde vererek onların birbirinden ayırt edilebilmesini sağlamıştır.²⁹ Çoğunluğu eski dönemlerde yaşamış olan el-Ahfeş lakabıyla tanınan âlimler de bazen birbiriyle karıştırılmıştır. Bu karıştırmalara -teknik hata sonucu da olsa- kitaplarda, hatta önemli eserlerde dahi rastlamak mümkündür.

Bunlardan birisi, *Merâtibu'n-nahviyyîn*'dir. Ebu't-Tayyib el-Luğavî bu eserde Ahfeşlerin birbirine karıştırılması mevzuunu işlerken Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahfeş el-Kûfî diye birisinden bahsetmiştir. Daha sonra, bir başka yerde yine ondan bahsederek el-Ferrâ zamanında yaşadığını söylemiştir.³⁰ es-Suyûtî de el-Ferrâ ile aynı tabakada Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahfeş el-Kûfî'den bahsederek aynı bilgiyi tekrar etmiştir.³¹ Bununla beraber es-Suyûtî, kendisinin oluşturduğu meşhur on bir Ahfeş'in arasına Ali b. el-Mubârek'i koymamıştır.³²

Brockelmann, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahfeş hakkında hiçbir şey bilinmediğini ifade etmiş ve bu şahsın Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahmar olabileceğini söylemiştir.³³ Tabakât kitapları, el-Ferrâ ile aynı devirde el-Ahmer lakaplı bir âlimin Kûfe'de yaşadığı konusunda ittifak etmiş ancak, Kûfe'de yaşamış el-Ahfeş diye birisinden bahsetmemiştir.³⁴ Bu hususu uzunca mütalaa eden Abdu'l-Emîr de, söz konusu şahsın Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mubârek el-Ahmer olduğu kanatine varmıştır. Telaffuz benzerliği sebebiyle el-Ahmer'in el-Ahfeş ile karıştırılmış olabileceğini ifade etmiştir.³⁵ Mahmud Husnî Mahmud da ilgili makalesinde, Abdu'l-Emîr ile paralellik oluşturan kanaatini delillerle ispat

²⁸ ez-Ziriklî, a.g.e., VI/141; el-Alûsî es-Seyyid Mahmud Şukrî, *el-Misku'l-Ezfar*, nşr. Numân el-Azamî, Matbatu'l-Âdâb, Bağdat-1930, s. 138; Louis el-YesûîŞeyho (Cheikho), *Târîhu'l-adâbi'l-Arabiyyeti fi'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-işrin*, el-Âbâu'l-Yesûiyyine, Beyrut-1926, I/98.

²⁹ Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 1-2; es-Suyûtî, *Buğye*, II/389-392; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/453-455.

³⁰ Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 2, 91.

³¹ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/411.

³² es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/453-454.

³³ Brockelmann, a.g.e., II/152.

³⁴ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, s. 97; es-Suyûtî, *Buğye*, II/158-159; ez-Zubeydî, a.g.e., s. 134; el-Kıfî Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire-1952., II/313.

³⁵ el-Verd, a.g.e., s. 25-29.

etmiştir.³⁶ Bütün bunlar alt alta bulunduğu Ebu't-Tayyib'in, el-Ahmer ile el-Ahfeş'i birbirine karıştırdığı sonucuna varmak mümkündür.

el-Ahfeş el-Evsat'ın ilk defa, şiirde anlaşılması zor olan kelimeleri, her beytin altına yazmak suretiyle açıkladığı bilinmektedir.³⁷ Bununla beraber bazı tabakât kitapları, iki Ahfeş'i birbirine karıştırmışlar ve şiirdeki anlaşılması güç kelimeleri her beytin altına yazarak şerh eden ilk kişinin el-Ahfeş el-Ekber olduğunu ifade etmişlerdir.³⁸ Ancak şerh edenin el-Ahfeş el-Ekber olmadığını tahmin etmek için şu hususlara dikkat etmek yeterlidir: Birincisi, el-Ahfeş el-Ekber dil ve edebiyatla ilgili herhangi bir eser te'lif etmemiştir.³⁹ Buna mukabil el-Ahfeş el-Evsat dil ve edebiyat alanında birçok kitap yazmıştır. İkincisi, bu mevzuyu aktaran Ebu'l-Abbas Sa'leb (ö. 291/904), el-Ahfeş'in Bağdat'ta olduğunu, kendisinin ona ulaşamadığını söylemiştir. ez-Zubeydî, bunu el-Ahfeş el-Evsat'ın hayatını anlattığı yerde zikremiştir.⁴⁰ el-Ahfeş el-Ekber'in Bağdat'a gittiği bilinmemekte, el-Ahfeş el-Evsat'ın ise Bağdat'ta bir müddet kaldığı bilinmektedir. Üçüncüsü, Ebu'l-Abbas Sa'leb bu mevzuyu anlatırken 'ona ulaşamadım', demiştir. el-Ahfeş el-Ekber tercih edilen görüşe göre 177/793 de vefat etmiştir. el-Ahfeş el-Evsat ise 215/830'de vefat etmiştir. Sa'leb'in 200/815 yılında doğduğunu düşündüğümüzde, ulaşamadım dediği şahsın el-Ahfeş el-Evsat olması daha makuldur.⁴¹

Kûrkîs Avvâd, el-Ahfeş'in, el-Halîl'in meclisinde Sîbeveyh'in sorularına verdiği cevabı anlamayınca, Sîbeveyh'in yoluna oturup el-Halîl'in ne anlattığını sorması hadisesindeki⁴² el-Ahfeş'in, el-Ahfeş el-Ekber olduğunu zannetmiş ve kitabın fihristine de öyle kaydetmiştir.⁴³ Yani Sîbeveyh'in hocasıyla talebesini karıştırmıştır. Sadece hadiseye bakıldığında bile oradaki Ahfeş'in Sîbeveyh'in hocası olamayacağı anlaşılır.

³⁶ Mahmud Husnî Mahmud, "Min mevâdii'l-halt beyne'l-Ahafişi'n-nuhât", *MMLAU*, sayı 17, s. 38-39, Matbaatu't-Tevfik, Amman-1982.

³⁷ ez-Zubeydî, a.g.e., 74; el-Kıfî, a.g.e., II/39; el-Hânsârî, a.g.e., I/196; Brockelmann, a.g.e., II/151; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1973, s. 323; el-Âmilî Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, thk. Hasen el-Emîn, Dâru't-Taâruf li'l-Matbûât, Beyrut -1983, VII/249; Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-1968, s. 94.

³⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II/400; Brockelmann, a.g.e., II/151; ez-Ziriklî, a.g.e., III/288; el-Hânsârî, a.g.e., I/196.

³⁹ İnci Koçak, "Ahfeş el-Ekber", *DİA*, İstanbul-1988, I/525.

⁴⁰ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 74.

⁴¹ Mahmud Husni Mahmud, a.g.m., s. 42-45.

⁴² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XVI/ 125-126.

⁴³ Kûrkîs Avvâd, "Sîbeveyh imâmu'n-nuhât fi âsârî'd-dârisîn hilâla isne aşara karnen", *Matbuatu'l-mecmai'l-ilmiyyi'l-irâkî*, Bağdat-1978, s. 12, 228.

Ahfeşlerin birbirine karıştırılması mevzuunda Mahmud Husnî Mahmud, *Min mevâzii'l-halt beyne'l-Ahafişi'n-nuhât* (Nahivci Ahfeşlerin birbirine karıştırıldığı yerler) isimli bir makale hazırlamış ve Ahfeşlerin bir birine karıştırılmasıyla ilgili kapsamlı sayılabilecek bir araştırma yapmıştır. Onun kaydına göre Ahfeşler arasındaki karıştırma daha çok el-Ahfeş el-Evsat ile el-Ahfeş el-Asğar arasında vuku bulmaktadır.⁴⁴ Bunun sebeplerinden birisinin el-Ahfeş el-Evsat bahsinde zikrettiğimiz gibi, ilk zamanlarda bir müddet “el-Ahfeş el-Asğar” olarak tanınıyor olması tabii ki muhtemeldir.

Bütün bu karıştırmaların yanı sıra ulemâ örfünde, el-Ahfeş el-Evsat'ın (Ahfeşlerin en meşhuru olması hasebiyle) diğerlerinden ayırt edilmesi için geliştirilmiş tabîî yöntemler mevcuttur. Abdu'l-Emîr bu yöntemleri şöyle sıralar:

1) Basralılara nispet edilerek veya Basralılardan istisnâ edilerek ayırt edilmiştir. قَالَ الْبَصْرِيُّونَ إِلَّا الْأَخْفَشُ veya قَالَ الْأَخْفَشُ مِنَ الْبَصْرِيِّينَ gibi.

2) Hocalarıyla ayırt edilmiştir.

3) Hocaları, öğrenciler veya arkadaşlarıyla yakınlık bildirerek ayırt edilir: حَكَى ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَالْمَازِيَّيَ ya da حَكَى ذَلِكَ الْحَلِيلُ وَالْأَخْفَشُ قَالَ ذَلِكَ سَبِيئِيهِ وَالْأَخْفَشُ gibi.

4) Kendisinden sonrakilerin görüşlerini kabul etmesi veya etmemesiyle ifade edilir: قَالَ ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَقَابَعَهُ الْمُبْرَدُ veya قَالَ ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَخَالَفَهُ الْمُبْرَدُ gibi.

5) Kûfelilerle beraber zikredilerek ayırt edilir: قَالَ ذَلِكَ الْأَخْفَشُ وَالْكَوْفِيُّونَ veya قَالَ ذَلِكَ الْكَوْفِيِّينَ وَالْأَخْفَشُ فِي ذَلِكَ gibi.

6) Hocalarından nakil yaptığında ayırt edilir: رَوَى ذَلِكَ الْأَخْفَشُ عَنْ أَبِي زَيْدِ الْأَنْصَارِيِّ gibi.

7) Öğrencileri kendisinden nakil yaptığında ayırt edilir: رَوَى الْجَزْمِيُّ عَنِ الْأَخْفَشِ veya رَوَى الْمَازِيَّيَ عَنِ الْأَخْفَشِ gibi.

8) Kendi kitaplarından biriyle birlikte zikredilerek ayırt edilir: وَقَالَ الْأَخْفَشُ فِي مَعَانِي الْقُرْآنِ gibi.

9) Kabilesine nispet edilerek ayırt edilir: قَالَ الْأَخْفَشُ الْمُجَاشِعِيُّ gibi.

10) Ait olduğu şehre nispet edilerek zikredilir: الْأَخْفَشُ الْبَلْخِيُّ gibi.⁴⁵

⁴⁴ Mahmud Husnî Mahmud, a.g.m., s. 35-53.

⁴⁵ el-Verd, a.g.e., s. 29-30.

SONUÇ

Tabakat kitaplarında on yedi farklı âlime Ahfeş adı verildiğini görmekteyiz. Vefat tarihini esas alarak ifade edecek olursak sözü edilen Ahfeşlerin ilk üçü daha çok ön plana çıkmış ve bu âlimlere verilen Ahfeş lakabı diğerlerinin adlarını gölgede bırakmıştır. Üç Ahfeş'in birbirine karışmaması için birincisine "Büyük Ahfeş" (el-Ahfeş el-Ekber), ikincisine "Ortanca Ahfeş" (el-Ahfeş el-Evsat), üçüncüsüne de "Küçük Ahfeş" (el-Ahfeş el-Asğar) denmiştir.

Ahfeş lakabının ilk defa el-Ahfeş el-Ekber'e niçin verildiği hususunda bir bilgiye ulaşamamaktayız. Kendisinden sonra gelen ve el-Ahfeş el-Evsat olarak bilinen Said b. Mes'ade Ahfeşlerin en meşhuru olduğundan daha sonraki nahiv âlimlerine bu lakabın verilmesinde etkisinin büyük olabileceğini tahmin etmekteyiz. İsimlerini tespit edebildiğim Ahfeş lakabı taşıyan âlimlerin büyük oranda (on yedi Ahfeş'in on üçünün) nahiv alanında tebarüz etmiş olması bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir.

Ahfeşlerin birbirine karıştırılması ile ilgili olarak tabakat kitaplarında el-Ahmer lakabının el-Ahfeş gibi algılandığı görülmektedir. Bazı tabakat kitaplarının büyük Ahfeş'le ortanca Ahfeş'i birbirine karıştırdığını görmekteyiz ki bunun yanlışlığı olduğu makalenin ilgili yerlerinde ispat edilmiştir.

Ortanca Ahfeş, Ahfeşlerin en meşhuru olması hasebiyle bu mevzuda onun özel konumu vardır. Örneğin eski ve yeni kaynaklarda yalın olarak "Ahfeş" dendiğinde bundan Ortanca Ahfeş'in kastedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ona delalet edecek bir kısım ifade tarzları da vardır ki bunlar makalede detaylı bir şekilde incelenmiştir.

KAYNAKLAR

el-Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî, *Kitâb Me'âni'l-Kur'ân*, I-II, thk. Hudâ Mahmud Karâa, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire-1990.

el-Alûsî, es-Seyyid Mahmud Şukrî, *el-Misku'l-Ezfar*, nşr. Numân el-Azamî, Matba'atu'l-Âdâb, Bağdat-1930.

el-Âmilî, Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, thk. Hasen el-Emîn, I-X, Dâru't-Ta'âruf li'l-Matbû'ât, Beyrut-1983.

Avvâd, Kûrkîs (Corcis), *Sibeveyh imâmu'n-nuhât fîâsâri'd-dârisîn hilâla isne aşara karnen*, Matbu'atu'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-İrâkî, Bağdat-1978.

- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-1951.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1973.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, trc. Abdu'l-Halîm en-Neccâr, I-VI, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-1983.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire-1968.
- Ebu't-Tayyib, Abdu'l-Vâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetu Nahda, Kahire-tsz.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâr Nehdati Mısr li't-Tab'i ve'n-Neşr, Kahire-1967.
- el-Ferâhîdî, EbûAbdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, I-III, Beyrut-1988.
- el-Feyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, nşr. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâî, Dâru'l-Fikr, Beyrut-2003.
- el-Hâirî, Muhammed Huseyn el-A'lamî, *Dâiretu'l-ma'ârifi's-şî'iyyeti'l-âmme*, I-XVIII, Muessesetu'l-A'lamî li'l-Matbûât, Beyrut-1993.
- el-Hânsârî, Muhammed Bâkır el-Mûsevî, *Ravzatu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*, I-VIII, thk. Esedullah İsmâiliyân, Tehran-tsz.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Kahire-1931.
- el-Himyerî, Neşvân b. Sa'îd el-Himyerî el-Yemenî, *Şemsu'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arabî mine'l-kulûm*, I-XII, thk. Huseyn b. Abdillâh el-Amrî, Mutahhar b. Ali el-İryânî, Yusuf Muhammed Abdullâh, Dâru'l-Fikr, Dimaşk-1999.
- el-Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Futûh b. Abdillâh, *Cezvetu'l-muktebes fizikri vulâti'l-Endelus*, thk. Muhammed b. Tâvît et-Tancî, Mektebu Neşri's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Kahire-1953.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I-II, nşr. Fotthelf Bergstrasser, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1982.
- İbn Esad, Abdulkerîm b. Muhammed, “el-Ahfeş el-Evsat e mukallid huve em

muceddid" *Mecelletu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, (XXXVIII/273-352), sayı: 1-97, Riyad-h. 1395-1433.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Lisânu'l-mîzân*, I-X, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Meraşlî, İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-1995-1996.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, I-VIII, thk. İhsan Abbas, Dâru sâdır, Beyrut-1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbu's-sikât*, I-IX, Dâiretu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabâd-1973-1983.

İbnu'l-İmâd, Şihâbuddin Abdu'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, I-X, thk. Mahmud el-Arnâût, Dâr ibn Kesîr, Beyrut-1988.

İbn Kesîr, 'İmâduddîn İsmail b. Umer el-Kuraşî ed-Dımaşkî Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâr Hicr, yyy.-1997.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Yakûb İshâk, *el-Fihrist*, Mervi Matbaa, Tehran- tsz.

Işık, Emin, "Ahfeş ed-Dımaşkî", *DİA*, I/525, İstanbul-1988.

Kandemir, Yaşar, "Ahfeş", *DİA*, I/524-523, İstanbul-1988.

Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, I-II, nşr. Şerafettin Yalıtıkaya, Rifat Bilge, Maarif Matbaası, İstanbul-1941-1943.

Kehhâle, Umer Rızâ, *Mu'cemu'l-muellifîn terâcim musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye*, I-XV, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-tsz.

el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire-1952.

Koçak, İnci, "Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları", *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1-2, Ankara-1993.

....."Ahfeş el-Ekber", *DİA*, I/525, İstanbul-1988.

....."Ahfeş el-Asgar", *DİA*, I/525, İstanbul-1988.

Mahmud Husnî Mahmud, "Min mevâdi'i'l-halt beyne'l-Ahâfişi'n- nuhât"

Mecelletü Mecma'i'l-luğati'l-Arabiyye el-Urduniyye, sayı 17, s. 35-54, Matba'atu't-Tevfik, Amman-1982.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, I-V, ta'lik Abdullah Umer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut-1988.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fazıl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Fikr, yyy.-1979.

.....*el-Muzhir fi ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, I-II, thk. Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ, Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Cîl, Beyrut-tsz.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli' fi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-tsz.

Şeyho (Cheikho), Louis el-Yesû'î, *Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye fi'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-işrîn*, I-VIII, el-Âbâu'l-Yesû'îyyîne, Beyrut-1924-1926.

et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nuhât*, Dâru'l-Menâr, yyy.-1991.

el-Verd, Abd'ul-Emîr Muhammed Emîn, *Menhecu'l-Ahfeşi'l-Evsat fi'd-dirâseti'n-nahviyye*, Muessesetu'l-Alemîli'l-Matbû'ât, Beyrut-1975.

el-Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Suleyman, *Mir'âtu'l-cenân ve ibratu'l-yakzân*, I-III, Muessesetu'l-Âlem li'l-Matbû'ât, Beyrut-1970.

Yakûb, Emîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-luğaviyyîne'l-Arab*, I-II, nşr. Muhammed Ali Beyzavî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1998.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, I-XX, Dâru'l-Me'mûn, Beyrut-tsz

ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed el-Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXV, thk. İbrahim et-Terzî, Beyrut-1983.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk, *Mecâlisu'l-ulemâ*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire-1983.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm kâmûs terâcim*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut- 1990.

ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Endelusî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır 1984.

